

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

УДК 17.37.013(075.8)

В.І. Бобрицька,

*професор кафедри освітньої політики
Інституту політології та права Київського національного
педагогічного університету імені М.П. Драгоманова,
доктор педагогічних наук, професор*

СПІВВІДНОШЕННЯ ЦІЛЕЙ І ЗАСОБІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА ЯК ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ

Моральний сенс співвідношення цілей і засобів у професійній діяльності фахівця освітньої сфери, на думку вчених, є складною філософською, науково-педагогічною і соціологічною проблемою. До її розроблення успішно долучалися М. Васильєва, Г. Васянович, І. Зязюн, В. Наумчик, М. Савчин, В. Соловійов, Л. Хоружа та інші. Водночас своєї актуальності не втрачають деякі аспекти означеної проблеми, зокрема вияви імморалізму і моралізму в діяльності фахівця педагогічної сфери, їх урахування у процесі підготовки майбутнього викладача вищої школи. З огляду на це метою нашого дослідження є аналіз теоретичних та практичних підходів до означення морального сенсу співвідношення цілей і засобів діяльності педагога в контексті контурів професійної етики. Відповідно до мети визначено такі дослідницькі завдання:

1) проаналізувати підходи до вивчення питань співвідношення моральних цілей і засобів як проблеми професійної етики в історії становлення філософсько-етичної й педагогічної думки;

2) узагальнити досвід вивчення студентами сучасного вищого навчального закладу проблеми співвідношення моральних цілей і засобів у професійній діяльності.

У процесі розв'язання завдань дослідження для нас важливим було здійснити неупереджений аналіз позицій учених і практиків щодо означення морального сенсу співвідношення цілей і засобів діяльності педагога.

Узагальнення напрацювань учених дало змогу виявити, що в історії філософсько-етичної й педагогічної думки сформувалися три принципові позиції, які окреслюють різні підходи щодо розв'язання досліджуваної проблеми. Яскравими виразниками першої були Н. Мак'явеллі і І. Лойола, які проголосили: «Мета виправдовує засоби». Згідно із цим гаслом, не існує засобів гідних чи негідних. Для досягнення мети всі засоби є доцільними і морально виправданими. Формула співвідношення цілей і засобів діяльності людини визначається критерієм ефективності й успішності при повному нехтуванні мо-

ральністю. Доцільними обираються засоби, що якнайшвидше досягають мети. І хоча досвід єзуїтських навчальних закладів XVII—XIX ст., який базувався на системі нагород, змагань і шпигунстві, визнано як імморальний та антигуманістичний, гасло «Мета виправдовує засоби» не забуте сучасниками. Воно частково трансформовано в ідею безальтернативного домінування добра над злом: «Добро завжди має перемогти зло». Що ж тоді є добро? І які засоби обираються задля його досягнення? Ми переконані, що творення добра як мета педагогічної діяльності має відбуватися на засадах сердечності, чуйності у поєднанні з вимогливістю. За такої умови творення добра надасть смисл буття особистості педагога, відкриє перспективи духовного зростання вихованця.

Друга принципова позиція базується на запереченні використання жорстоких, аморальних засобів заради досягнення будь-якої мети. Ця позиція в етичній думці визначається як абстрактний гуманізм. Його представники — Т. Тюрю, Л. Толстой, М. Ганді та інші — обстоювали думку про те, що жодна ціль не виправдовує сумнівних в моральному відношенні засобів. Вони вважали вибір на користь моралі беззаперечним, стверджували абсолютність «добра» без найменшого домішку «зла». Зокрема, Л. Толстой стверджував, що злу можна і слід протидіяти, але без насилля, адже «зло знищувати злом» — це як «гасити вогонь вогнем». Відомий педагог-філантропіст на противагу єзуїтському гаслу «Мета виправдовує засоби» сформулював інше: «Неспротив злу насиллям» [7].

Позиція Л. Толстого знайшла виявлення в ідеї вільного виховання. Він вважав, що дитина народжується морально досконалою, а тому її навчання і виховання мають здійснюватись без примусу і насилля. На думку Л. Толстого, через любов до науки, професіоналізм, етичне ставлення до учня реалізується педагогічний задум вчителя, досягається виховна мета: «Хочеш наукою виховати учня, люби свою науку і знай її, тоді учні будуть любити і тебе, і науку, і ти виховаєш їх; але якщо сам не любиш її, то скільки б ти не примушував вчити, наука не здійснить виховного впливу» [7, 473—478].

Зазначимо, що джерелом прагнення утвердити ненасильство, закони природного розвитку дитини були погляди Ж.-Ж. Руссо. Саме його ідеї істотно вплинули на формування вищезазначеної позиції Л. Толстого, а також значною мірою на німецьких педагогів-філантропістів, на Й. Песталоцці, Г. Спенсера, Дж. Дьюї.

Ж.-Ж. Руссо вважав головним правом людини — право на свободу. Видатний філософ-просвітитель висунув ідею вільного виховання, у зв'язку з чим виступав проти авторитаризму у вихованні, заперечував необхідність покарання дітей. На його глибоке переконання, в процесі виховання необхідно уникати не лише будь-якого реального насильства, але й навіть уживання слів «слухати», «повинність», «обов'язок» тощо. Він вважав, що від цих слів один крок до застосування аморальних засобів виховання, а отже, насильства та авторитаризму [1]. Слід зазначити, що педагогічні ідеї Ж.-Ж. Руссо відіграли дуже важливу роль у розвитку поглядів на мету, завдання й методи виховання наприкінці XVIII — на початку XIX ст.

У контексті розв'язання завдань дослідження зазначимо, що українські педагоги-гуманісти, зокрема І. Герасимович, П. Лисецький, Я. Чепіга, І. Ющишин та інші, також обстоювали ідею про те, що немає таких виховних цілей, заради яких можна було б поступитися моральними принципами. Як приклад наведемо висловлювання Я. Чепіги: «Важливіше здобути інтерес до знання, ніж навчати примусово дитину. ...Нова школа має на меті задоволення і гармонію розвитку, а не деспотичне керування волею і почуттями дитини задля цілей, які чужі та не відповідають її природі й інтересам» [3, 340].

Сутнісний зміст третьої позиції сформулював Г. Гегель. На його думку, мета не виправдовує, а визначає засоби. Філософ і педагог був прихильником неогуманізму, а тому основне завдання школи вбачав у вихованні мислячої істоти з правильною моральною поведінкою. Він наголошував, що цілі та засоби є взаємозумовленими, між ними існує діалектичний зв'язок. Залежно від мети, яку визначив педагог, він добирає засоби її досягнення.

Розмірковуючи над взаємозумовленістю мети і засобів у діяльності педагога, ми дійшли висновку щодо їх співвідносності. Цілковито поділяємо думку Г. Васяновича, який зазначає, що будь-яка мета в змінній педагогічній ситуації може виступати у ролі засобу, і навпаки, те, що було засобом, у новій ситуації морального вибору може стати ціллю. Вчений пише: «Таке розуміння системи “ціль — засіб” виявляє всю неспроможність намагань визначення необхідності якогось засобу лише шляхом співвідношення з найближчою ціллю, адже, як лише остання буде досягнута, їй доведеться самій служити засобом для вищої мети. Звідси випливає вимога строгої послідов-

ності у виборі засобів. І якщо найближча ціль може бути досягнута лише ціною, яка знижує моральний характер вищої цілі, то такий засіб досягнення повинен бути відкинтий як такий, що позбавлений доцільності» [1, 278]. Суголосною цій думці є позиція Л. Хоружої. Учена зазначає, що педагогічна етика може ефективно виконувати функцію регулятора поведінки педагога лише тоді, коли система її вимог є внутрішньо узгодженою для особистості [8, 23].

Не можемо оминати увагою й те, що проблема співвідношення моральних цілей і засобів знаходить своє відображення у відомій формулі «вибір меншого зла». Наші міркування щодо сутнісного смислу категорії «меншого зла» суголосні з умовиводами вчених, які визначають її як результат узгодженості об'єктивних і суб'єктивних елементів морального вибору.

Яскравий приклад реалізації формули вибору меншого зла продемонстрував А. Макаренко у своєму досвіді боротьби з негативними звичками вихованців. У закладах, очолюваних видатним педагогом, суворо дотримувався сухий закон та обмежувалося тютюнопаління. Проте Антон Семенович визнавав, що для бувших безпритульних, які з дитинства були «заражені» шкідливими звичками, найбільш дієвою стала не категорична заборона тютюнопаління і вживання алкоголю, а застосування певних обмежень. Наприклад, цигарки можна було купити у буфеті. Але при цьому ставилися умови: не залучати до паління того, хто раніше не робив цього, палити у відведених місцях, не кидати недопалки на підлогу тощо.

А. Макаренко застосовував і такий метод до невинуватих прихильників «зеленого змія»: він запрошував їх додому, де був накритий стіл із частунком. Педагог пояснював своїм вихованцям, як потрібно поводитись за столом, що обговорювати, скільки й що пити. Мабуть, це було дуже мудро у ставленні до вихованців, чий досвід безпритульності був досить тривалий. І хоча нашим сучасникам приклади з тютюнопалінням та вживанням алкоголю здаються педагогічним курйозом, це, безперечно, елементи формування культури вживання спиртних напоїв, толерантного ставлення до вад людини, надання можливості моральної реабілітації, виховання поваги до інших. На нашу думку, викладені приклади доводять, що «менше зло» відіграє роль морального компромісу, усвідомленої пожертви одними моральними цінностями заради збереження інших — цінностей вищого порядку.

У процесі професійної підготовки викладачів сучасного вищого педагогічного навчального закладу надзвичайно важливо, на нашу думку, розкривати моральні аспекти їх майбутньої наукової, викладацької й виховної діяльності, долучати до обговорення морального сенсу співвідношення цілей і засобів як важливої проблеми професійної

етики фахівця педагогічної сфери. Студентові важливо усвідомити сутність професійної етики як учіння про професійну мораль, сукупність моральних норм, які визначають ставлення працівника до професійного обов'язку, а через нього — до людей, з якими він контактує за характером своєї діяльності [8, 196].

Ми переконані, що величезний потенціал для розв'язання окреслених питань має такий вид наукової діяльності студентів, як магістерська робота з педагогіки вищої школи. Так, враховуючи багаторічний досвід наукової і викладацької діяльності у педагогічних ВНЗ, до навчально-методичного посібника «Магістерська робота з педагогіки вищої школи» [4] було включено інформаційний матеріал, що висвітлює питання науково-педагогічної культури викладача ВНЗ. Ці питання розглядаються в контексті моральної культури і професійної творчості педагога вищої школи, різних підходів щодо розв'язання проблеми співвідношення моральних цілей і засобів здійснення наукових досліджень, зокрема етичних норм у застосуванні напрацювань інших учених під час написання кваліфікаційної роботи, підготовки наукової статті.

Важливо зазначити, що під час написання магістерського дослідження з педагогіки вищої школи студенти ОКР «магістр» набувають компетентності, набір яких відповідає сьомому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій (НРК) [5]. Відповідно до цього рівня у магістрантів формується здатність розв'язувати складні дослідницькі задачі і проблеми у процесі виконання наукової роботи. При цьому враховується, що студенти набувають: 1) спеціалізовані концептуальні *знання* з теорії науки, які є основою для формування оригінального (критичного) мислення та інноваційної діяльності; 2) *уміння* розв'язувати складні наукові задачі, що потребує оновлення та інтеграції наукових знань, часто в умовах неповної/недостатньої інформації та суперечливих вимог; 3) навички *комунікації*, що передбачають зрозуміле і недвозначне донесення власних наукових висновків, а також умовиводів та пояснень у процесі обміну інформацією (наприклад, під час попереднього захисту й доповіді про кінцеві результати наукового пошуку); 4) здатність самостійно виконувати завдання, розв'язувати професійні задачі і проблеми та відповідати за результати своєї діяльності (*автономність і відповідальність*) у складних і непередбачуваних умовах, що потребує застосування наукових підходів до розв'язання проблеми, прогнозування перспектив подальших досліджень.

Вважаємо, що підвищенню ефективності набуття вищезначених компетентностей сприяє застосування програмних положень навчальної дисципліни «Педагогіка вищої школи», зокрема виконання студентами творчого проекту — інди-

видуальних навчально-дослідницьких завдань (ІНДЗ). Наше переконання ґрунтується на тому, що індивідуальна робота студентів є формою організації навчального процесу, під час якої передбачено створення умов для реалізації творчих можливостей студентів шляхом розвитку їх здібностей під час науково-дослідницької роботи і творчої діяльності.

Варто зазначити, що в авторській навчальній програмі «Педагогіка вищої школи» [2] визначено мету та зміст ІНДЗ, передбачено їх види та шкалу оцінювання, студентам пропонується скласти анотацію, написати есе, здійснити аналіз підходів до розв'язання професійних проблем, зокрема й етичних. Із цією метою автором було здійснено добір базових та допоміжних інформаційних джерел, запропонованих у програмі. У контексті досліджуваної проблеми можна навести рекомендації викладача, щоб полегшити магістрантам виконання тих дослідницьких задач, що стосуються питань професійної етики фахівця педагогічної сфери:

1) доберіть з літературних джерел декілька прикладів, які свідчать про моральний вибір педагога у визначенні засобів для досягнення мети;

2) здійсніть додатковий пошук інформаційних джерел з метою виявлення у педагогічній практиці прикладів застосування формули «відбір меншого зла»; проаналізуйте доцільність педагогічного і морально-етичного рішення учителя (викладача);

3) з тим щоб визначити моральний сенс співвідношення цілей і засобів діяльності педагога, прокоментуйте вислів В. Сухомлинського: «Твоя моральна культура визначається тим, наскільки глибоко ти усвідомлюєш для всіх людей потреби, наскільки свідомо орієнтуєшся на них у своїй особистій діяльності. Те, що добре людям, повинно стати твоєю моральною схильністю, твоєю потребою, прагненням, бажанням. Тільки за цієї умови ти станеш справді вільною, а отже, і щасливою людиною» [6, 266].

Закінчується виконання магістрантами ІНДЗ публічним захистом навчального проекту на семінарському занятті.

Підсумовуючи аналіз теоретичних і практичних підходів до означення морального сенсу співвідношення цілей і засобів діяльності фахівця освітньої сфери, важливо наголосити на тому, що майбутній викладач повинен уміти висувати такі цілі, які були б адекватними можливостям їх досягнення конкретним студентом. Нехтування цієї умови нівелює моральність цілі, адже неможливість її виконання пригнічує студента або спонукає його до вибору аморальних засобів. Окрім того, мета, яку визначено неадекватно здібностям, задаткам, інтересам студента, негативно впливає на мотивацію учіння загалом. У діяльності педагога важливо також враховувати ступінь прийнятності цілей особистістю, передбачати де-

структивні чинники щодо їх реалізації, вміння долати конфліктність ситуації за допомогою моральних засобів.

Викладене дає підстави для здійснення таких теоретичних узагальнень:

1) аналіз напрацювань учених дав змогу виявити три принципові позиції, що окреслюють різні підходи щодо розв'язання проблеми співвідношення моральних цілей і засобів в історії філософсько-етичної й педагогічної думки;

2) узагальнення досвіду вивчення навчальної дисципліни «Педагогіка вищої школи» виявило, що у професійній підготовці викладача вищої

школи на базі магістратури можливості ознайомлення з проблемою співвідношення моральних цілей і засобів у педагогічній діяльності полягають в удосконаленні змістового наповнення програмового матеріалу, творчому підході щодо розроблення індивідуально-дослідницьких завдань, дотриманні норм професійної етики під час виконання кваліфікаційної роботи.

Подальшого дослідження потребує проблема морального регулювання дій викладача (учителя) у виборі засобів для досягнення освітньої або виховної мети. Це й визначає напрям перспективних наукових розвідок автора.

ДЖЕРЕЛА

1. *Васянович Г.П.* Педагогічна етика : навч.-метод. посіб. / Г.П. Васянович. — Л., Норма, 2005. — 344 с.
2. Вища педагогічна освіта : теорія і практика проектування : навч.-метод. посіб. Додаток В (1) : Навчальні програми дисциплін нормативного циклу. Педагогіка вищої школи [Робоча навч. прогр. для студ. на пряму підготовки 1801 Специфічні категорії спеціальності 8.18010021 Педагогіка вищої школи ОКР Магістр] / авт.-укл. В.І. Бобрицька ; за ред. О.Б. Жильцова. — Полтава : ТОВ «Скайтек», 2011. — 56 с.
3. *Зеленкевич Я.Ф.* Вільна школа (Її ідеї й здійснення їх в практиці) / Я.Ф. Зеленкевич // Учитель. — Р. XXV. — Л., 1912/1913. — Ч. 11—12. — С. 338—340.
4. Магістерська робота з педагогіки вищої школи [для студ. напр. підготовки 1801 Специфічні категорії спеціальності 8.18010021 Педагогіка вищої школи] / уклад. В.І. Бобрицька. — Полтава : ТОВ «Скайтек», 2011. — 180 с.
5. Національна рамка кваліфікацій. Постанова КМ України від 23 листопада 2011 р. № 1341 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>
6. *Сухомлинський В.О.* Як виховати справжню людину / В.О. Сухомлинський // Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. — Т. 2. — К. : Рад. шк., 1976. — С. 149—416.
7. *Толстой Л.Н.* Свободная школа // Хрестоматия по истории педагогики / сост. Н.А. Желваков. — М. : Учпедгиз, 1935. — С. 473—478.
8. *Хоружа Л.Л.* Етичний розвиток педагога : навч. посіб. / Л.Л. Хоружа. — К. : Академвидав, 2012. — 208 с.

УДК 374

М.Ф. Войцехівський,

директор Інституту післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка

ДО ПИТАННЯ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МЕТОДИСТІВ ІНСТИТУТІВ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Питання визначення та впровадження стандартів у системі освіти пов'язане з проблемою досягнення її якості. В галузі освіти якість визначається рівнем досягнення певних стандартів та їх порівнюваності з іншими системами, як кінцевий або проміжний результат. Стандартизацію професійного розвитку педагогічних працівників у системі післядипломної педагогічної освіти ми розглядаємо як один з компонентів цілісної системи підвищення кваліфікації та системи безперервної освіти. Адже постійне вдосконалення професійної кваліфікації є послідовним та безперервним процесом, що супроводжується напрацюванням власного педагогічного досвіду, досягненням життєвих орієнтирів, побудовою професійної та життєвої компетентнісної траєкторії. Сьогодні в Україні тривають процеси

визначення кваліфікаційних вимог до різних спеціалістів та відповідно стандартизації навчання, діяльності та підвищення кваліфікації спеціалістів у галузі освіти. Зокрема, недостатньо вирішені та відображені у системі стандартизації питання професійного розвитку методистів інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Метою статті є визначення поняття стандартів у системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників, аналіз досвіду провідних європейських країн щодо питань професійної компетентності педагогічних працівників та підходів до їх стандартизації, обґрунтування необхідності розробки рамкової структури рівнів ключових професійних компетентностей та відповідних стандартів.